

Şəddat CƏFƏROV

"Bakı mətbəəsi"nin direktoru, Respublikanın ilk poliqrafçı alimi, iqtisadiyyat elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan və Rusiya Yazıçılar və Jurnalistlər Birliklərinin üzvü

Azərbaycan ədəbi mühitində və publisistikamızda xüsusi yeri olan "Söz" jurnalının baş redaktoru Sevdə Əlibəylinin *"Bilsəm ki, həyatda izim qalıbdır"* kitabı görkəmli şərqşünas alim, ərəb filologiyası üzrə tanınmış mütəxəssis və həm də incə qəlbləli şair olan Malik Qarazadənin həyat və yaradıcılıq yolundan bəhs edir.

Onsuz da oxucular Sevdə Əlibəylinin ədəbi qəhrəmanlarını yaxşı tanıyır, yeri gəldikcə dəyərləndirməyi özlərinə borc bilirlər. Onun görkəmli şair Allahverdi Məmmədlinin həyat və yaradıcılıq yolundan bəhs edən kitabının tanınmış ədəbiyyat adamları arasındakı müzakirə zamanı necə hörmətlə qarşılanmasının da şahidi olmuşam. Onu da deyim ki, Sevdə Əlibəylinin ilk poliqrafçı alim kitabı da mənim həyat və fəaliyyətimdən bəhs edir. Bir sözlə, tanınmışların həyat və yaradıcılıq yolunu işıqlandırmaq sahəsində Sevdə Əlibəylinin kifayət qədər təcrübəsi var. Doğrudur, Sevdə Əlibəyli cəfəkeş müəllif kimi tədqiq etdiyi ziyalıların həyat və yaradıcılıq yolunu həmişə diqqətlə izləyir. Onlardan cəmiyyəti üçün nə qalıb, şəxsiyyət kimi, insanlar arasında hansı keyfiyyətləri ilə tanınırlar, dəyərli əsərlərinin zamanına, dövrünə, bir sözlə, müasirlərinə təsirini araşdırır, bu cəhətləri ümumiləşdirərək yazıya gətirir. Zənnimcə, bu keyfiyyətlər Sevdə Əlibəylinin yaradıcılığının ən üstün tələflərindədir.

Görkəmli şərqşünas alim və şair Malik Qarazadənin 75 illik yubileyi münasibəti ilə Sevdə Əlibəylinin nəşr etdiyi kitabı sözün haqiqi mənasında, cəfəkeş ziyalının yaşarlıq abidəsi kimi qəbul edilə bilər.

Hər bir insanın tərcümeyi-halı, həyat yolu hansısa bir cəhətində görə diqqəti cəlb edə bilər. Ancaq Malik Qarazadə həm görkəmli alim kimi məşhurdur, həm də həyata poetik münasibəti ilə fərqlənirdi. Təbiət etibarəti ilə həyata bağlı insan olduğu üçün cəmiyyətin problemləri həmişə onu düşündürüb. Elə bu səbəbdən də elmi fəaliyyətdən başqa poetik yaradıcılığı ilə də cəmiyyətə ruhən bağlı olub. Cəmiyyətin problemlərindən kənarda qalmayıb. Əlbəttə, ərəb filologiyasının Azərbaycan mənəvi mühiti ilə çoxlu bağlı tələfləri var. Təkcə elə bunu diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, Azərbaycan uzun illər ərəb işğalı altında olub. Azərbaycanlı mütəfəkkirlər öz əsərlərini ərəb dilində də yazıb-yaradıblar. Elə Məhəmməd Füzulinin ərəb-cə divanı göstərir ki, Azərbaycan mənəvi mühiti ərəb dünyası ilə necə əlaqəlidir. Bütün bunları ona görə deyirəm ki, Malik Qarazadə kimi mütəxəssislərin Azərbaycan mənəviyyəti tarixinə öyrənilməsində xidmətləri danılmazdır. Bu səbəbdən Sevdə Əlibəylinin kitabı da bir qədərşünaslıq abidəsidir.

Bu kitabın nəşrə hazırlanmasında rəhbərlik etdiyim mətbəenin də xidməti az olmayıb. Mən bildirdim ki, Malik Qarazadə həm ictimai-siyasi xadim kimi, həm də böyük elm adamı kimi yaxşı tanınır. Demək, onun haqqında hazırlanan kitab da öz adına layiq olmalıdır. Kitabın rəyçisi mənim də yüksək hörmət və ehtiram bəslədiyim akademik Vasif Məmmədəliyev oldu. Xalq şairi, millət vəkili Sabir Rüstəmxanlı kitabı çox dəyərli bir *"Ön söz"* yazdı. Haqlı olaraq xalq şairi, cəfəkeş publisistik Sevdə Əlibəylinin kitabının ədəbi qəhrəmanının haqqında yazılmış əsəri *"Ərəbşünas alimə söz abidəsi"* adlandırdı. Və onu da deyim ki, Sabir Rüstəmxanlı öz *"Ön söz"*ünü elə bu başlıqla da təqdim etmişdi.

Hişs olunur ki, Sabir Rüstəmxanlı Malik Qarazadənin həyat və fəaliyyət yolunu yaxşı bilir. Onun elmi yaradıcılığının mahiyyətində dayanacaq mətləbləri öz yazısında yeri gəldikcə qəbəri verməyə çalışır: *"Xəyalımda ucaq illərin xatirələri canlandı. 1963-cü ildə ADU-nun (BDU) Filologiya fakültəsinə yüksək halla qəbul olunmağımı əsas götürüb sənədlərimi o illərdə yeni yaranan*

təhlükələrindən keçmişdim. Açıq fikirlə yeni nəsil ziyalıları Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini, mənəvi əlaqələrini öyrənməyə çalışır, xalqımızın yad dillərdə olan sənətlərini vətənə qaytarırdılar. Belələrdən biri də, əlbəttə, Malik Qarazadə idi.

Bu gənc və istedadlı ərəbşünas alim Azərbaycanlı olsa da, ərəb alimi kimi tanınan görkəmli mədəniyyət xadimlərimizin irsini ərəb aləminin kitabxanalarından axtarıb, dəyərli əlyazmalar haqqında Azərbaycan mətbuatında çıxışları ilə çox faydalı işlər görürdü. Sabir Rüstəmxanlı sözün haqiqi mənasında vətən üçün böyük işlər görmüş Malik Qarazadənin fəaliyyətinin mahiyyətinə işıq salır: *"Malik Qarazadə ötən əsrin 60-cı illərindən Azərbaycanda və ərəb ölkələrində artıq tanınır. Məlumdur ki, islamın Azərbaycana gəlişindən sonra ərəb yazarlarının əsərləri lazımı səviyyədə öyrənilməyib. Azərbaycanda bir sıra yazarlar olub ki, əlifba və dil məsələləri ilə əlaqədar ərəb və fars şairləri kimi tarixə düşüblər. Malik müəllimin onların tərcümə olumasında, haqlarında elmi məqalə yazılmasında xüsusi əməyi vardır. Lakin bu gün deyərdim ki, bu məsələ*

dəyməz. Bu da onu göstərir ki, Malik müəllim tələbələri ilə özü arasında isti körpü, sarsılmayan özülləri olan bünövrəli əlaqə qura bilmişdi.

Ötən əsrin 90-cı illəri Azərbaycanın tarixi taleyində ağır sınaqlar dövrü oldu. Bu dövrdə pis niyyətləri ilə üzə çıxan, hətta vətənə xəyanət edənlər də az olmadı. Amma Malik Qarazadə kimi ziyalılar vətənə sdaqətlə xidmətin ən layəqətli obrazı kimi həmin dövrdə bir daha yaddaşlara yazıldı.

İnsanlar bəzən ağır sınaqlara davam götürürlər. Xüsusilə təbiətlərdə zəiflik olanda yollarından daha tez çıxırlar. Amma Malik Qarazadə sözün haqiqi mənasında əsil azərbaycançı kimi ziyalı mövqeyi göstərdi. Onun belə sabit və sdaqətlə mövqeyini S.Rüstəmxanlı da, elə mənim özüm də kifayət qədər müşahidə etdim. Çünki belə ziyalıların mövqeyi cavan nəsil üçün meyar olur, ölçü olur. Onların yolu daha düzgün hesab olunur, daha doğru yol kimi qavranılır. Bu səbəbdən də Malik Qarazadənin həyat yolu yeni nəsillər üçün sözün haqiqi mənasında bir örnəkdir. Mən də S.Rüstəmxanlının sözlərinə şərik olursam: *"Bizi bağlayan ayrı dəyərlər də*

MALİK QARAZADƏ İZİ

*Şərqşünaslıq fakültəsinin ərəb tərcüməçiliyi şöbəsinə vermişdilər. Sonralar İrəvanda və Azərbaycanda müxtəlif yüksək vəzifələrdə çalışıb, indi isə Azərbaycanın Qırğızıstandakı fəvqaladə və səlahiyyətli şairi, şair-dramaturq Hidayət Orucovun sənədlərini isə həmin fakültənin fars şöbəsinə. Lakin hər ikimin tələyiminiz ədəbiyyatı bağladığımızdan inadkarlıq göstərən Filologiya fakültəsinə dəyişdirildik...". Bu qeydlər Sabir Rüstəmxanlının çox maraqlı bir etirafını üzə çıxarıb. Demək, Sabir müəllim həyatını birbaşa ədəbiyyatla bağladıyi üçün ərəb filologiyasını öyrənməyi məqsədinə uyğun bilmir. Mən deməzdim ki, bu qarşıya çıxacaq çətinliklərdən çəkinmə ilə bağlı olub. Amma etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan mühitindən doğulub böyümüş gənc üçün ərəb filologiyası üzrə mütəxəssis olmaq kifayət qədər zəhmət və əziyyətlər tələb edir. S.Rüstəmxanlının bu qeydlərindən sonra istənilməsi Malik müəllimin seçdiyi yolun dəyəri haqqında düşüncəli oluruq. Əslində Sabir Rüstəmxanlı da səmimi qeydləri ilə oxucunun diqqətini Malik müəllimin seçdiyi yolun məsuliyyəti üzərinə kökləyir: *"Malik müəllimi o zəmanədən tanıyırdım. Ensiklopedik biliyi, daxil maddəniyyəti, təvəzükərligi ilə əsil ziyalı idi. Biz universitetə qəbul olunduqda Malik Qarazadə 24 yaşında idi. İraqa göndərilən ilk tələbə, IV kursdan dərslər deməsi, Universiteti vaxtından əvvəl və fərqlənmə diplomu ilə bitirməsi və s. Lakin bütün bunlara baxmayaraq özünü təhlükətəməyi sevməzdi. Tələbəliyindən ömrünün sonunadək həyatda nə qazanmışdusa, savadı və zəhməti sayəsində nail olmuşdu. Şərqşünaslıq fakültəsindən ayrılmaq da, əlaqələrimiz kəsilmədi. O, sözün iltiyimni, müqəddəsliyini uca tutan qədim adamlardan idi. Şeir və tərcümələrini, publisistik yazılarını müxtəlif mətbu orqanların səhifələrində oxuyurdum. O da bir ziyalı olaraq mənim yaradıcılığımı izləyər, fikirlərini söyləyirdi". Sabir müəllim doğru deyir Malik Qarazadə gözüni açandan, böyük elm yoluna çıxandan bəri zəhmət və əzabkeçlik yolu seçib. Çünki zəhmətdən çəkinməklə, özbadan qaçmaqda ərəb filologiyasının sirlərinə yetmək olmaz. Onsuz da, həyat insanları özü saf-çürük edir. Zəhmətə qatlaşmayan həyat asanlıqla mükafat verir.**

60-cı illər Azərbaycanın bir növ yeni dünyaya çıxış zamanı idi. Yeni nəsil Azərbaycan ziyalıları artıq repressiya

lənə tam öyrənilməsi bir problem olaraq qalır. N.Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyində akademik Rafael Hüseynovun rəhbərliyi altında Azərbaycan yazarlarının əsərlərini bəzələrinin foto-surətləri, bəzələrinin lent yazıları, bəzələrinin özləri gətirilsə də, görülməsi işlər çoxdur. Eləcə də Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru, professor Gövhər Baxşəliyevanın rəhbərliyi ilə də bu işlər görülür. Malik müəllim bu işi görələrin ən fəallərindən idi". Əlbəttə, Sabir müəllim doğru deyir. Ərəb filologiyası ilə bağlı hələ çox problemlər qalıb ki, cəfəkeş tədqiqatçılarımızı gözləyir.

Elm elə bir saraydır ki, onu qısa müddətdə ayrı-ayrı şəxslər inşa edib qurtara bilməzlər. Amma hər kəs intellekti, istedadı, böyük zəhməti ilə elm sarayına bir qızıl kəpik qoya bilər. Bu da o deməkdir ki, gələcək nəsillər öz dəyərli əsərlərini daha əvvəlki nəsillərin kəpikləri üzərində qoyurlar, beləliklə möhtəşəm elm sarayı zaman-zaman qurulur.

Ərəb dünyasının böyük zəka sahibləri olub. Bu gün hətta biz Azərbaycan tarixinin bir çox izlərini də elə ərəb mənbələrinə tapır, üzə çıxarıb, öyrənirik.

Söz yox ki, Malik Qarazadə kimi mütəxəssislərin qoyub getdiyi irs bu yolda sonrakı nəsillər üçün bələdçi olur.

Azərbaycanın tarixi keçmişini ilə bağlı olan çox dəyərli mənəvi sənətlərinin öyrənilməsində Azərbaycan şərqşünaslarının, xüsusilə, BDU-nun Şərqşünaslıq fakültəsinin məzunlarının xidmətləri ona görə əvəzsizdir ki, bu şərqşünaslıq ocağında, sözün haqiqi mənasında, bir məktəb yaradılıb. Bu məktəbin bir çox qolları var. Bunlardan, əlbəttə, ən diqqət çəkən sahə ərəb şərqşünaslığıdır. S.Rüstəmxanlı yazır: *"BDU-nun Şərqşünaslıq fakültəsi keçmiş sovet məkanında Sankt-Peterburqdan sonra çox məşhurdur. Ərəb mühitindən gələn alimlərlə söhbət edərkən görmüşəm ki, onlar Malik Qarazadənin bu dili səlis, ləhcə və dialektlərinə qədər rəvan bildiyinə görə heyvətləndirilirdilər. Tələbələrini də belə öyrədirdi. Dərslər dediyi münəvərə gəncə uzun illər ərzində dil öyrətməkdən başqa sənət, şeir aləminin sirlərini də öyrədirdi. Odur ki, tələbələri onu məhəbbətlə yad edir, adına səcdə qılırlar".* Nə qədər dəyərli, nə qədər səmimi yanaşmadır. Bir alim - müəllim əgər öz yetimlərinin qəlbində özünə sevgi ocağı, məhəbbət işığı yandırmayıbsa, onun müəllimliyindən də, alimliyindən də danışımağa

vardı - azərbaycançılıq! Milli ruh, milli şüur olmadan əsl vətəndaş olmaq olmaz. Yüksək vətəndaşlıq mövqeyi ilə seçilən, dövlətçiliyini qorunması, möhkəmlənməsi yolunda ibrəkən çalışan, sözü ilə əməli bir olan insandır. Qarabağ mövzusu yaradıcılığının xüsusi bir səhifəsi idi. *Azadlıq hərəkəti başlananda Universitetin kollektivi öncüllərdən idi. Qarabağa Yardım Komitəsinə könək məsələsində xanımı da, uşaqları da başda idilər".* Göründüyü kimi, Sabir Rüstəmxanlı bu qeydlərdə Azərbaycanın ən həssas dövrünə işıq salır. Malik Qarazadənin həmin dövrdə fəaliyyətini səmimiyyətlə uca tutur, yüksək qiymətləndirir. Onu da deyim ki, Malik Qarazadə kimi ziyalıların yaradıcılığı zaman-zaman öyrənilməlidir. Məhz Sevdə Əlibəylinin bu dəyərli kitabı da Malik Qarazadənin həyat və fəaliyyətini gələcəkdə tədqiq edəcək, öyrənəcək araşdırıcılar üçün ilk və mühüm mənbə olacaq. S.Rüstəmxanlı kitabın müəllifi Sevdə Əlibəylinin ədəbi-publisistik fəaliyyətini də yüksək dəyərləndirir, ona hörmətli münasibəti ifadə edir: *"Kitabın müəllifi Sevdə Əlibəylinin yaradıcılığına gəlincə, ilk növbədə onu təbrik edirəm. Mətbuat və İnformasiya naziri işlədiyim dövrlərdə xeyir-dua verdiyim qəzet, jurnallar arasında baş redaktor olubdu "Söz" jurnalı ən uzunömürlülərdəndir. Ötən il 20 illiyini qeyd edəndə halal haqqı olaraq Milli Dədə Qorqud fondunun təsis etdiyi qızılın Dədə Qorqud heykəli ilə mükafatlandırıldı. Sevindirəm ki, Azərbaycan mətbu orqanları arasında bu mükafat ilk dəfə "Söz"ə verildi. "Söz"ün ən böyük missiyalarından biri Azərbaycanda, eləcə də dünyada yaşayan azərbaycanlıların unudulmuş, lakin ədəbi yaşamağa, zaman-zaman xatırlanmağa haqqı olan ziyalılarına xüsusi diqqət yetirməsidir. Dövlətçilik tarixində, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində xidmətləri olan insanları xatırladığımıza görə minnətdarlığımı bildirirəm. Bu, əsil ziyalı işidir, qədərşünaslıqdır".* Əlbəttə, Sevdə Əlibəylinin *"Bilsəm ki, həyatda izim qalıbdır"* kitabının məziyyətlərini bir yazıya götürmək çətindir, çünki bu kitabda müasirlərinin Malik Qarazadə haqqında düşüncələri də çox maraqlıdır. Üstəlik, həm də bu kitab Malik Qarazadənin poeziyasını da özündə ehtiva edir, zənnimcə, bu barədə ayrıca danışmaq lazımdır.